

CUERA 1971

ANNADA XVI

2. CUDISCHET

TEXTS DE RADIOSCOLA

PUBLICAZIUN DELLA CUMISSIUN RADIOSCOLA

REDACZIUN: Alfons Maissen

EMISSIUNS: 88, 89, 90, 91

CO FORMESCHEL JEU MIU AGEN MEINI

Gruppa de magisters professionals, Zug
Versiun romontscha da Alfons Maissen, Cuera

ENERGIA

danunder las forzas vegnan ca fan ir motors e maschinas
Da Jonas Barandun, Cuera

IL NOV BÜSCHMAINT DAL RAI

Giö auditiv da Jon Semadeni seguaint üna tarabla da Andersen

PERCHE CHANTAN ILS UTSCHELS?

Da Flurin Bischoff, Cuera

EDIZIUN DELLA CUMINONZA RADIO ROMONTSCH

Stamperia Bündner Tagblatt
Cuera 1971

TEXTS DE RADIOSCOLA

PUBLICAZIUN DELLA CUMISSIUN RADIOSCOLA

REDACZIUN: Alfons Maissen

EMISSIUNS: 88, 89, 90, 91

EMISSIUN SURSILVANA

CO FORMESCHEL JEU MIU AGEN MEINI? —

PUSSEIVLADADS E CONFINS

Emissiun elaborada d'ina gruppa de scolasts professionals Zug

Versiun romontscha da Alfons Maissen, Cuera

Mesjamna, ils 7 d'avrel 1971, dallas 10.20—10.50 h

Vendergis, ils 16 d'avrel 1971, dallas 14.30—15.00 h: **Repetiziun!**

EMISSIUN TUMLIASCA

E N E R G I A, danunder las forzas vegnan ca fan ir motors

e maschinas?

Da Jonas Barandun, Cuera

Mesjamna, ils 21 d'avrel 1971, dallas 10.20—10.50 h

Vendergis, ils 30 d'avrel 1971, dallas 14.30—15.00 h: **Repetiziun!**

EMISSIUN ENGIADINESA

IL NOV BÜSCHMAINT DAL RAI

Giö auditiv da Jon Semadeni, seguanint üna tarabla da Andersen

Mesjamna, ils 5 de matg 1971, dallas 10.20—10.50 h

Vendergis, ils 14 de matg 1971, dallas 14.30—15.00 h: **Repetiziun!**

EMISSIUN ENGIADINESA

PERCHE CHANTAN ILS UTSCHELS? Da Flurin Bischoff, Cuera

Mesjamna, ils 19 de matg 1971, dallas 10.20—10.50 h

Vendeergis, ils 28 de matg 1971, dallas 14.30—15.00 h: **Repetiziun!**

EDIZIUN DELLA CUMINONZA RADIO ROMONTSCH

Stamparia Bündner Tagblatt

Cuera 1971

CO FORMESCHEL JEU MIU AGEN MEINI (PUSSEIVLADADS E CONFINS)

1. Emprem plidader }
Secund plidader } Texts intermediaders
2. Stizun d'atgna sesurvida
Psicolog de vendita
Um della camera
Dunnas A + B
Vusch d'aultplidader
3. A meisa de miezdi
Marc (14 onns)
Mumma
Bab
4. En canorta dell' Ustria digl Uors
Participonts al discuors A
B
C

Entruidament ed explicaziuns: RADIOSCOLA XVI 2, 1971

Manuscret complet: TEXTS DE RADIOSCOLA XVI, 2, 1971, nrs. 88, 89, 90, 91

Tenor l'emissiun: *Wie bilde ich mir eine eigene Meinung*, Schweizer Schulfunk, Carnet 2, annada 36, 27. 10. 71

Remarca Redaccionala:

Questa emissiun ei quintada per scolas secundaras, districtualas, mo era per il scalem de scola professionala. Cun agid d'explicaziuns pli detagliadas e clarificontas davart nos mussaders dellas primaras ei la materia: *Co formeschel jeu miiu agen meini*, de bien senn, e capeivla en grondas lingias, era per las primaras superiuras. Cunzun ils 3 discuors, en fuorma de scenas, vegnan ad esser entelgeivels per tut tgi che teidla. Bien ei de far diever dellas retschas de plaids ella Gasetta RADIOSCOLA, demai che in tal tema basegna plaids buca enconuschents a tuts, terms novs, aunc buca duvrai savens.

Nus engraziein allas instanzas svizzeras de Radio, che han surschau a nus manuscret e bindella de questa emissiun. A. M.

CO FORMESCHEL JEU MIU AGEN MEINI

Emissiun concernent «Instrucziun civica» — Pusseivladads e confins.
Versiun romontscha da **Alfons Maissen**, Cuera

REGIA: (Entrada successiva: Cloms de protesta en in matsch de Ballapei)

PLIDADER I: Tgei munta in 'Fauls' dispiteivel e dubius silla piazza de ballapei auter che in *svari* d'opiniun publica? Derschaders, giugadurs, reportaders e pievel paran buc d'esser della medema opiniun. Mintgin ha viu enzatgei auter, giudicau il succediu d'in auter pugn de vesta. Stuess ins examinar e controllar tuts quels meinis, cuzzassen giugs de ballapei bein jamnas alla liunga. Per quei motiv diregia in derschader il giug e decida exact, per mauns de reglas de giug. Surpassaments precis de reglas, pia en situaziuns claras, che vegnan entelgidas immediat da tuts ils aspectaturs e participonts per falliment nundispiteivel, caschunan per regla buca grondas difficultads per ina gesta decisiun. Pli grevs ein ils 'Fauls' zuppai, che mo il derschader ha viu ed observau. El persuls sto sedicider, schebein e co el vul intervegnir. Sesbagliass el schizun ina gada, dess el ina decisiun fallida, savess ei dar tumults, gie schizun sedadas e bingladas silla piazza de ballapei. En scadin cass sto il derschader, sch'ei dat dubis, pesentar e duvrrar si' atgna opiniun en fuorma d'agid per sia decisiun. Transmess quei fatg sin las pintga e grondas decisiuns ch'il carstgaun sto traso prender en sia truscha de mintga di, muntass quei: *Meinis san esser mieds ed agids de decisiuns!* Denton — mo agids! — els ein buca garantidamein gests, els san esser sbagliai ed obligonts mo per quel che *manegia*, gest en quei mument, per la persuna *manegionta* sezza. Il tetel de nossa emissiun secloma perquei «Co formeschel jeu miu agen meini». Tgi che spetgass ussa forsa receipts co *el* deigi formar agens meinis, vegn ad esser desillusionaus e secuglienaus. Nus lein sulettamein sespruar de mussar *co meinis daventan* e co els *influenzeschan* il secuntener dil carstgaun. Per demonstrar quei, elegein nus treis exempels: 1. ina situaziun de mintga di cun decisiuns cuortas e spertas. 2. in discuors all'entschatta d'ina decisiun a liunga vesta, e 3. in discuors avon ina decisiun de muntada e character public. Alla fin dell'emissiun dein nus in pensum, al qual mintgin sa formar siu agen meini. Lein passar agl emprem exempel: Nus partin dal fatg che nus carstgauns saveien agir e decider en tutta libertad. Tier las pintgas decisiuns de mintga di audan las cumpras dellas masseras. Liug d'acziun u scena ei ina *'Stizun d'atgna*

sesurvida', enten la quala mintgin sa sesurvir, eleger e cumprar tenor siu beinapprezziar e sia libra voluntad. In psicolog de vendita ed in um de camera setscheccan gest per observar tenuta e secuntener della clientella, e quei cun cameras zuppadas:

MALETG I: (Persunas: psicolog de vendita (P), Um de camera (C), duas masseras, in aultplidader).

P: Da quei passadi de nossa 'Stizun d'atgna sesurvida', mondel jeu gest aunc ina gada tochen la cruna cun la rauba giavinonta. Tegn endamen traso che nus stuein haver en nossa camera las fatschas, las vestas en fuorma d'entagl.

C: (per sesez) Pertgei ual la fatscha! Engulau vegn aunc adina culla detta! Buca per nuot: Ils della *detta* liunga! —

P: (empau distant) La distanza ei gest d'in meter. Metta en funcziun la camera! (camera ramura) — — — Fa empau bia canera; speronza va nossa emprova buc ali gianter!

C: Has ti atgnamein ensenn de pegliar ladernaglia?

P: Mosch' ti tratgas! Jeu less observar ina gada exactamein las femnas che vegnan en 'Stizun d'atgna sesurvida' per far lur cumpras. Jeu sundel surstau con paucas de quellas cumpran ed elegian cun in scret enta maun!

C: He he, quellas vegnan bein a saver tgei ch'i han de comprar, era senza cedlamenta!

P: Ti vegns a far eglis. Gest per mussar a ti co quellas traffican, vein nus la camera zuppada en funcziun. Nus savein lu era mussar pli tard allas femnas sezzas coi han de comprar en, — sche pusseivel in bien-ton de pli che quei ch'ellas vessen atgnamein de basegns! — Hahaha!

C: Ah, tgei pustracca — e gest nus della camera munglassen ussa far films per ch'ils psicologs dellas caglias sappien vender automaticamein de pli rauba, de pender vid las tschentas dellas paupras masseras rauba sin rauba, senza ch'ellas atgnamein s'encorschien de lur tuppadads.

P: Ti tschontschas clar, la finala essan nus psicologs de vendita engaschai per che la fatschenta sappi augmentar esit e sviulta ... Mira vi leu, quella dunna leu, che vegn gest en stizun sco in automat, tschappa automaticamein per il canaster de cumpra. Ella *sto* ussa caminar encunter la meisa messa a traviers ed ornada cun rauba en tuttas colurs, sespuretgia sesfuretgia encunter la meisa: Acziun candelas! Da leu s'ei drizzau ch'ella sto vegnir, tschien per tschien, tochen neu viers nus.

C: Lein metter pag? Quei crei il pli ferm um buc? (Pass della femna, ella va sperasvi)

P: Has viu? Ell' ha gnanc observau nus, ella mira mo pli la rauba. Mintga clienta va gest la medema via, ella sto, nus vein gie postau meisa e cruna aschia, che la clientella sto arrivar, senza sminar, alla

cassa! Jeu hai marveglias tgei surpridas nus rabbitschein en nossa camera! Nus lein surtut fermar en maletg tgei che ina femna tut patratga e resenta en siu intern duront sia palandrada intensiva tras la stizun. Quei savein nus leger il meglier giud sia fatscha. Il pli bia patiarlan gie ils eglis d'ina femna cu 'la va tras la stizun.

C: Fai buca ch'jeu stoppi rir! Vuls ti silsuentar dumbrar ils differents batters d'egl el film? Quei stos jeu saver sco um della camera!

P: Igl ei sco ti dis! — igl ei enconuscent ch'in normal carstgaun arva e siara ses uviarchels-egl 32 gadas en ina minuta. Sch'ils eglis d'ina clienta survargan quei diember de battidas, e quei capeta tier las pli biaras, lu san ins supponer ch'ella seigi en extasa, en ina tensiun interna tut speciala (secapescha senza ch'ella sappi sezza d'enzatgei). — Ei tucc' ussa de sbrigar, clientas che vegnan! —

✱

AULTPLIDADER: (Gia en funcziun duront il davos text)

ADATG, aultreveridas dunnauns, ella partizun 'tgira corporala' vegn presentau allas damas presentas, conscientas e pertschartas della bellezza, il niev *spumanti-sulegl*, excellent per ina saluteivla pella-dira. La tgirunza de bellezza giaponesa SUI CHIA vegn ad introducir vus ella miracla della cosmetica giaponesa. Buca munchentei quella unica caschun ... (tschochentar igl aultplidader naven dals plaid: «Buca munchentei ...»).

PLIDADER I: En circa quella moda vai en mintga *stizun-surveschatez*. Eis ei denton veramein aschia ch'ins sesurvescha *sez a sesez* en ina tala stizun? Sedecidan ins veramein *sez* sur de quei ch'ins cumpra e per il daner che la famiglia dispona ed ha pinau l'expensa? Ni vegn ins daveras — sco quei ch'il psicolog de vendita manegia — dirigius, animaus de cumprar senza sepercorscher d'enzatgei, d'enzatgi che meina? Cumpran ins schizun caussas e raubas ch'ins ni vul, ni leva, ni drova? — Forse dat la camera zuppada de pli audienza. Egl atelier u luvratori filmic han il psicolog de vendita ed igl um della camera — suenter haver fatg il film culla camera zuppada — continuau lur retschercas.

P: Tgi vess sminau de quei, in resultat sorprendent! Il diember de battidas dils uviarchels-egl ei gie bia pli bass che normal! Mo 14 battidas per minuta, priu alla media.

C: Has buca sbagliau cun tiu dumbrar?

P: Tgei tratgas, nus vein gie controllau treis gadas! Sas ti atgna-mein tgei quei ha de muntar? — mo 14 battidas? Las clientas vegnan buca animadas d'ina pli aulta tensiun ed interess intern, anzi, ellas crodan en ina specia de somnambulidad, en in miez-sien, semegliants ad in'entschatta de leva hipnosa! —

C: Ei quei pusseivel! ... lu sundel jeu buca surstaus sch'ellas gnanc s'encorschan d'ina camera ramuronta, plazzada strusch in meter naven da lur nas. Ins capescha aschia ch'ellas marschan per la stizun entuorn cun egl che tarlischan sco glasa. Quei vesan ins claramein egl emprem film. — Ed ussa spetga, jeu laschel ira il secund film aunc ina gada (Projectur de films che ramura).

P: Mira, cheu spetgan las dunnauns avon la cassa. Tgaus-mor dretg e seniestar, e de tuttas sorts outra letgadira e zucherams. Mira mira, quei sfarfatg affon lai buca ruaus a sia mumma. Zappetscha culs peis, e na ceda tochen ch'il scarnuz de zucherams croda buca el canaster de cumpra! —

C: Uss uss, fai stem, cheu vegn la biala tgirunza de pelladira, la carina e schitta zagrendra giaponesa. Jeu tegn che quella fatschenta mondi sco unschida, cun quellas spumanzas e triaccas.

P: Speronza! Ei setracta gie de rauba giaponesa! Niev e jester, tgei drov'ei de pli? Mira, leu stattan duas femnas ina sper l'outra. Drezza ch'era il sun vegni! Nus lein tedlar lur patiarlas (ustgem de fraccassem) (rueida de stizun, vuschs).

DUNNA A: Finalmein enzatgei niev cun quella scamada, spumantisulegl. Ina tala pelladira fuss enzatgei per mei, miu siemi!

DUNNA B: Mira cheu, igl ei strusch de crer tgei delicata pial la giapa ha. SIU CHIA, ah na ...

DUNNA A: SORAYA forsa, hahaha, munta pauc, en scadin cass, ina tala pial fagess honur ad ina princessa, fagess segiramein de mei in tschuppel onns pli giuvna. Ti, jeu prendel ina ... cheu, il pachetadi grond ei pli radeivels e cunvegents.

DUNNA B: Cura che quella SIU ... ah la giaponesa, ei ida mo cun in smiul sunscha-sulegl sur miu frunt vi, hai jeu gia sentiu igl effect profund, tochen lunsch viaden ella pial. Igl ei mo donn che jeu hai memia paucs raps cun mei ...

DUNNA A: Quei fa zun nuot, jeu segidel cun tei, jeu cumprel gest dus pacs, in per tei ed in per mei. (sclauder la ramur — naven cul tun. Il film lai svanir la ramur).

P: Ussa capeschas ti che nus gidein ad emplenir il canaster de cumpra dellas femnas!

PLIDADER I: Pah, — tgi less buca esser bials e fins? En quei grau astgan las femnas buca schar pil pauc. Ei forsa buc la giapa SUI CHIA la megliera reclama per in grondius traffic, effect ed activitad davart il mied de bellezia, ni sco ils perderts dian: mied cosmetic. Pertgei han las duas femnas insumma cumprau questa paupra schunscha sulegl de provegnientscha giaponesa?

PLIDADER II: De menzionar cheu en emprema lingia ei il ferm basesgn d'esser biala. Vitier vegn probabel l'experienza: biars seme-

glionts products han tochen dacheu gidau nuotzun, ni ch'els eran memia cars. In'autr'esperienza: ellas han forsa gia pulit fauldas en fatscha. Quei fa patertgar, cunzun sche forsa ils agens affons han schau curdar remarcas en quei senn, igl um, amitgas ... De remarcar ei la propaganda e reclama che ha imprimiu la tempru, influenzau l'opiniun dellas dunnauns, cun slogans sco p. ex.: «La dunna moderna ei cultivada!» — «Bellezia sa vegnir cumprada!» — «Bellezia ei ca pli privilegi dellas femnas preferidas dalla natira!»

La finala ein ils cuncarstgauns quels ch'influenzeschan. Ella «Stizun a memez survidra» ei quei daventau entras in aultplidader, entras la specialista de bellezia giaponesa, ed el discuors vicendeivel dellas duas dunnas de casa.

PLIDADER I: E la bilanza:

PLIDADER II: Las duas masseras han bandunau la stizun d'atgna sesurvida cun pli bia rauba cumprada che primarmein vuliu.

PLIDADER I: Igl ei buca nies pensum de blasmar e criticar la tenuta dellas duas dunnas de casa — na tuttavia buc, cheu deigi sulettamein vegnir mirau e mussau con tgunsch nus carstgauns essan influenzabels, el medem temps che nus tartgein ded agir en tutta libertad. Gest en quei grau ha nies emprem exempel de film de far cull' *opiniun* e culla *formaziun* de quella. Lein tener endamen il suandont:

PLIDADER II:

1. Ils carstgauns han la pusseivladad de sedecider libramein. Els san denton agir era senza prender decisiuns, els ein influenzabels e dirigibels.

2. Il far e demanar, sco era il sedecider dil carstgaun, vegnan pia stimulai ed influenzai entras: basegns, experiencias, disas ed ideas, ni entras il concarstgaun cun ses plaids ed acziuns.

3. Biars carstgauns san buc, ch'els *ni* decidan, *ni* ageschan sez e quei libramein. Els selaian manischar e manipular. Carstgauns manipulai ston far quei ch'ils auters vulan, quei ch'ils manischunzs lessen. Tgi che vul pia agir e decider libramein, ei sfurzaus de formar in *agen* meini.

*

Mo ussa al secund exempel:

Nus tschaghignein viaden el discuors d'ina famiglia. Participai ein ils geniturs ed il fegl MARC de 14 onns. Ei setracta d'ina decisiun a lunga vesta!

MARC: Ti bab, jeu less vegnir pilot!

BAB: Tgei? — pilot? Quei ei per mei il pli niev. Daco vegns ti sin tals patratgs?

MARC: Sper l'entrada della casa de scola stat in placat ch'enquera pilots.

BAB: E gest sin tei spetga quei placat?

MUMMA: Jesses, has ti zun negina tema? Ins legia gie ton de cupitgadas d'aviuns e de sgarscheivlas catastrofes!

MARC: Tgei tratgas ti è, mumma! Sgular ei oz meins prigus che ded ir cun auto. Quei hai jeu gest legiu ier sera. Procentualmein dat ei bia pli biars morts sin via che ell' aria!

BAB: Gie, en caussa segirezia ston ins schar valer, han ins fatg de bia ils davos onns. Ti has bein legiu ed udiu dils pirats en novissim temps! Era cun quels ston ins quintar, silmeins per il mument.

Drov' ei atgnamein buca la matura per vegnir pilot?

MARC: Sai buc!

BAB: Ton sco jeu sai vegnan ils candidats per pilots intercuretgsg manedlamein. Con vegls ston ins atgnamein esser?

MARC: Buc' idea!

BAB: Famus cumpogn! — Vul vegnir pilot ed ha ni meini ni fieter de quei mistregn.

MARC: Gion Seffi ha detg che sch'ins seigi sauns, vesi bein, ed hagi empau inschign tecnic, vegni ins acceptaus.

BAB: Gion Seffi ha detg? — Tgei sa pomai quei Gion Seffi!

MARC: Bein bein, Gion Seffi sa quei. El ha detg ch' el enconuschi in buob che hagi in aug che seigi staus pilot pli baul. Lez sto saver! —

BAB: Quei vala nuot, ti stos sestellgiar tut auter, meglier!

MUMMA: Igl emprem ston ins saver sche quella clamada vegn insumma en damonda per tei ... jeu sai buc, jeu hai semplamein tema, ei dat gie aunc autras bialas clamadas!

BAB: Ti has raschun mumma. — Marc patratga forsa gia damaun tut auter!

MARC: Jeu stun de plaid, quella clamada plai a mi, ei simpatica.

BAB: Quei che nus fagein il pli emprem ei d'annunziar tei al cussegliader de clamada, epi sedat tut tschei beinmaneivel da sesez.

MARC: Jeu savess tonaton scriver ina gada all'Uniun aviatica, alla Swissair.

BAB: Mo fai quei, quei sa far negin donn! ... Sch'ins vul eleger seriusamein ina clamada ston ins tuttina emprender d'enconuscher il «Profil de pretensiuns».

MARC: Tgei ei quei: Profil de pretensiuns?

BAB: Quei vi jeu bugen explicar. Per mintga specia de clamada ston ins saver exactamein tgei pretensiuns che vegnan fatgas, per exempel: formaziun preliminar, instrucziun preparativa, qualitäts corporalas, character pretendiu, examens d'admissiun etc. Cun talas informaziuns enta maun savessen nus dir pli segiramein sche ti deigies daventar pilot u enzatgei auter. La finala stos *ti tez* saver sche ti vuls veramein daventar *pilot*.

MARC: Jeu vi gie!

MUMMA: Eis veramein schi segirs?

MARC: Jeu creigel bein.

MUMMA: Schebein ti vegns a daventar in bien pilot, savein nus tuttavia buc decider aunc ussa. Forsa poi buca tonscher pli lunsch che quei che tiu emprem entusiasmus e tschaffen tonscha!

BAB: Giebein, nossa mumma ha tutta raschun. Ei stat scoi stat: ti vas igl emprem tiel cussegiader de clamada!

*

PLIDADER I: Tgei ha quei discuors de far cun meinis? La fin finala sa negin schebein MARC daventa veramein pilot. Per MARC denton para quella clamada tuttavia pusseivla. Tgei ei atgnamein capitau? Tgei rolla han ses geniturs giugau en quella fatschenta?

Igl emprem leventa Marc cun sia novitad il discuors gest udiu. Sia ferma perschuasiun d'entschatta sesmiula denton pli e pli. Sin in *decisiv*: «Jeu daventel pilot!» — suonda in plitost fleivel e malsegir: «Sai jeu insumma daventar pilot?» Da tut il discuors ein restadas quasi mo damondas, dubis, ponderaziuns e la decisiuns: *MARC sto igl emprem ir tier il cussegiader de clamada!* — Daco eis ei vegniu mo aschilunsch? Ein ils geniturs schizun senza capientscha per lur fegl MARC? — — — segiramein buc!

La mumma — tgi savess far renfatschas — ha semplamein tema! Ella sa beinavunda che aviuns san cupitgar e mazzar e manizzar. Ella vesa prighels effectivs e sesenta internamein obligada per il beinstar de siu buobet egl avegnir.

Cunzun per quels motivs annunzia ella ses dubis.

Il bab perencunter reagescha gia dall' entschatta skepticamein. Sias ulteriuras damondas demascan e discuvieran il meini de Marc per incumplets e nunsufficients. Il meini de MARC de daventar pilot serevela la finala per in *meini* d'ina *tiarza* persuna. Fetg spert vesa il bab: aunc ussa sa vegnir decidiu nuotzun — *nus duvrein de pli informaziun!* Mesiras preliminaras vul il bab prender, engaschond personas cun bien cussegl professional; era sto il singul sestentar per informaziuns en scret.

Quei exempel san ins era applicar per autras situaziuns semegliontas, enten baghegiar ina casa, en connex cull'emigraziun en tiaras jastras, culla planisaziun de famiglia e semegliont, — insumma per tut las decisiuns vitalas de nossa subsistenza ed a lunga vista, che san silsunter buca pli, ni mo vessamein vegni revocadas ed annulladas.

Lein pia retener il suandont:

PLIDADER II

1. La formaziun dil meini ei necessaria per igl agir e per la decisiun. Ella ei denton dependenta d'informaziuns, demai che informaziuns muntan la savida che governa e meina nossa veta.

2. Las informaziuns acquistadas ston vegnir scarplidas ed elaboradas en dus risguards: d'ina vart cun cor ed olma, vul dir, ins sto vegnir a frida culs sentiments, cun illusiuns, desideris, giavischs e castials ell'aria, siemis e fanzognas.

Da l'autra vart duegien informaziuns era vegnir dumignadas entel-genteivlamein, cugl intelletg. Decisiuns deigien vegnir mesiradas cul laisch della realitad (buca mo culla fantasia). Elaborar vul lu dir: ordinar, dumandar, ponderar, examinar, era esser experts el dumandar el dretg liug per las informaziuns, tier specialists ed umens dil fatg, de professiun.

3. Decider stuein nus nusezzi! Meinis ein agids de decisiuns. Auncallura, ton ha il discuors d'anson demussau: meini ei bein de pli che ignorar e che nunsavida (buca-saver e nuot-saver) (tuttas personas de nies discuors san enzatgei, en ina moda u l'autra, sur della professiun de pilot). Mo da l'autra vart ei 'meini' pli pauc che savida segira e segirada (l'entira savida della famiglia tonscha buc per ina decisiun definitiva.

4. In *meini* ei pia *ligionts* mo per *quel* che *manegia* (sche Marc manegia ch'el sappi vegnir pilot, sche vul quei aunc ditg buca dir che la Corporaziun aviatica, il cusseglader de clamada, ils geniturs seigien della medema opiniun). Tgi che ha denton la vera opiniun, ei scret zanu' auter, per il mument.

PLIDADER I: Segiramein fuss ei caussa temeraria sche mintgin less sfurzar tras per tut prezi siu agen meini. Ins patratgi a decisiuns publicas, p. ex. a votaziuns publicas, ad elecziuns, enten las qualas il maunpli decida quei che oblighescha silsuenter tuts. Era cheu vai per la formaziun dell' opiniun, era cheu ein decisiuns fetg grevas senza segira informaziun. Entras parolas, programs de partida, mediums della massa, discuors e discussiuns, vegnan meinis formai, entuorn ils quals ils electurs segruppeschon. Ella canorta dil restaurant dell' Ustria digl Uors, en in marcau pli pign dil Grischun, vegn discussiunau sur l'elecziun dil president dil marcau, elecziun della dumengia proxima. Tgei meinis vegna formai en quei senn?

*

REGIA: (Restauraziun e canorta dell'Ustria digl UORS. — Burgheis A ei per il niev e giuven candidat. Persuna B less salvar il president de tochen uss. Votant C influenzescha, ordinescha e regulescha empau il discuors).

A: Jeu fuss veramein per ...

B: (tschunca il plaid) Ah gie, per tgi fusses ti ...

A: (tschancuna il plaid) Secapescha, per Cabialaveta fusses ti! — lez ei gia sur siatonta, el ei sefatgs vegls il davos temps, quel vegn segiramein buca pli elegius!

B: Neu cun in meglier, sche ti sas, in pli giuven, ch' ei el cass de catschar tras schi marvigliusamein sias ideas sco quei ch'il vegl parsura ei staus el cass. En tuts graus vai ensi dapi che Cabialaveta ei vid il guvernagl.

A: Secapescha che tut va ensi, mo segiramein buca pervia de Cabialaveta. Tut va gie ensi, las pagaglias, ils prezis, las taglias, schizun las rachetas astronauticas che van ensi!

B: Ti pos esser in larifari! Nies president ei tuttina buc in construijer de rachetas. Era las pagaglias e las taglias fa segiramein buca el. Cabialaveta ei denton in pol ruasseivel en in mund de truschas e smugls, in um tschentau e madir che sa mantener siu ruaus en tuttas situaziuns. El tegn ferm enta maun il tgamun. Quei vegn negin a saver negar!

A: Gie precis, tut plaun e plattamein! Gi pli bugen, che nuotzun daventi cul vegl! Per il temps ded oz duvrein nus in um giuven alla testa, in president dinamic, in cun novas ideas. Perquei sundel jeu per Valaula, candidat giuven — quel ha l'egliada per la problematica dez oz.

B: Tgei hopras lesses ti pomai far cul Valaula! Siu bab ei gie ius bancrot buca daditg — ed el sez ha gnanc il tetel de docter buc. Co deigi quel pia direger nies marcau. Porta neu far tontas cumedias per in che po gnanc fa il sbargat silla buora! —

A: Ti manegias pia che mo in studegiau vegni en damonda! E tgei ei Cabialaveta el survetsch militar. In pauper sergent! Nuot auter.

B: Tgei ha in parsura pomai de far cul militar?

A: Valaula ei tuttavia colonel, has capiu? — colonel! (sminuir il tun tochen sin muot, naven dals plaids: «... tuttavia colonel...»)

PLIDADER I: Aschia tun' ei entuorn la meisa-canorta digl Uors. Ils dus hosps-canorta paran buc d'esser dil medem meini. Fetg probablamein vegnan els buca a saver secunvegnir, cuntrari! In pulit urezi para de star pendius ell' aria cametscha. Lur meinis ein diffus e nunclars, divergents e tuttina de pauca muntada principiala, meinis buca fundai avunda. Plaids forzs sco 'pol ruasseivel', 'president dinamic, de novas ideas, che tegn ferm vid il guvernagl', expriman pauc exact las qualitats dils umens. Mauncan argumentaziuns, exactas informaziuns sur ils candidats e sur lur qualificaziuns e capaciad. Lein tedlar ussa co il discuors va vinavon, suenter ch' in tierz discussionader entra en vigur ella canorta digl «UORS».

A: Neu tscheu, ti vegns sco clamaus, Riget! Nus sbluchein numnadamain gest ils candidats de dumengia. Quetas ti buca era che quei bien Cabialaveta seigi in endinau tacca-polstruns e smacca-sessels. Quel astgass ussa finalmein far plaz ad in pli giuven. Dumengia vegn jeu a votar per Valaula. Igl ei temps ch'in giuven vegni! — Empau aura frestga en nossa ca-cumin fuss fetg basigneivla.

B: Paperlapap, Valaula ha neginas letgas! — Cabialaveta ha fatg tochen ussa en uorden! Pertgei midar — co la scua nova schubregia, negin che sa. Jeu manegel: quei ch'ins ha, han ins —

C: Ohoi, hohohoi! Vus veis, scoi para, vossas magnuccas strusch ord la medema caldera!

A: (grittentaus) Cun quel cheu sa negin discutir!

B: Ti astgas dir de quei? — gest ti? Quei ei empau ferm tubac!

C: Stei stei tscheu, lein far pasch ... cun empau pasch vegn ins pli lunsch. Tschappei pil quercli. Tgei bien vuclin! — Viva, viva la grischa!

A + B: Viva, viva sanadad! (murmignond)

C: Sche vus dumandeis mei per cussegl ... stos jeu bein rispunder e dir: oz che tut mira sin tut, che mintgin passa giu pils peis dils auters, dretg e seniester, sa negin pli far endretg a tuts. Jeu creigel — e jeu astgel dir che jeu enconuschi omisdus candidats personalmein fetg bein — che Cabialaveta sco era Valaula fussen capavels de sorprendere quei ault uffeci. La damonda ei denton la suandonta: tgeinin dils dus ei materialmein, practicamein il pli bein qualificaus per las incumbensas che sestauschen encunter a nus el futur?

A: Qualificaus? Senza dubi Valaula!

B: Lai tonaton finir siu discuors, avon che interrumper e semischedar viaden en ...

C: Cabialaveta ei in rutinader, el ha experienza ed enconuscha sia stizun.

B: Mira, quei hai jeu era detg!

C: Da l'autra vart ei Valaula sefatgs grondamein el davos temps. El ha rabitschau tras el cussegl dil marcau impurontas fatschentas e quei cun vehemenza! Senz' el vessen nus probablamein aunc oz negin Asil de vegls ed era buc il niev stabiliment de sport.

A: Gest aschia eisi, si cul Valaula!

B: Nies marcauet secompona buca mo ded Asils de vegliadetgna e de Stabiliments sportivs. Mo cun squetsch e catsch s'ei buca fatg sco president de nies car marcau!

C: D'accord! Per esser gests stuein nus far las suandontas damondas: tgei incumbensas e problems d'impurtonza ha nies marcau de sliigar e de realisar gest ussa? Per eleger il meglier candidat per nies ault uffeci stuessen nus saver qual dils dus ei el cass de ranschar e dumignar il meglier ils pensums e che sa porscher al marcau ed era a mintgin de nus il pli bia ed il pli bien!

B: Quei ei lu nuota tut, nana! Igl emprem s'ei de mirar sil carstgaun. Cabialaveta ei honzelis cun tuts, sededichescha era als pigns, als burgheisets e schizun als indersess.

A: E co stat ei culla planisaziun centrala? Dapi diesch onns tschontschan ins de quella. Avon las votaziuns vegnan ins adina cun quella

caussa, mo daventau ei aunc adina nuot! Ed insumma, dapi 15 onns train e strain adina ils medems umens vid la medema cudria. Igl ei buca de smarvegliar sch'ils interess — avon tut della giuventetgna se-spleigan. Ils giuvens seretilan da tut sch'els astgan en nossas votaziuns survir al pievel mo cun 'gies' e 'nas' preparai e pregiudicai.

C: Quei constat lu tuttina buc, miu bien — mintga giuven sa ed astga entrar en ina partida, astga era esser activs en quella. El ha il dretg sco mintgin auter de sesalzar e de tschintschar e de s'exprimer libramein. Dumengia proxima sa mintgin vuschar sco quei che para e plai. Mo sco detg, jeu manegel ... (sil plaid: «Sco detg ...» ir cul tun successivamein!)

PLIDADER I: Co vegn quei disput a calar? Per qual candidat vegnan ils treis disputauners a sedecider la dumengia proxima? Quella damonda schein nus sapientivamein aviarta. Quei exempel ha en scadin cass mussau che decisiuns publicas, — cunzun cui setracta de persunas — vegnan decididas sin fundament ded opiniuns. En nies cass maunca als patarlunzs la vera e franca savida. Da l'autra vart fan simpatias ed antipatias, propaganda e meinis d'autra glieud las decisiuns buca pli levas. En nossa scena ein dus votants sedispitai, e quei buca en moda fetg objectiva. Cull' arrivada dil tierz participont entra en scena empau uorden e certa objectivada. Pér cugl uorden e l'objectivada daventa il brat de meinis pusseivels. El discuors seconfruntan meinis e cuntermeinis. *Cheu vegn ins pertscharts co il singul meini sa vegnir responsabels per ina decisiun comunabla.* Il singul votant stuess lu buc sedumandar: «Tgei ei per mei endretg?», mobein: «Tgei ei endretg per tuts (per quels che vivan ed ein cheu).»

PLIDADER II:

1. Tier decisiuns publicas giogan opiniuns ina rolla preponderanta.
2. En nossa democrazia ha la formaziun d'opiniuns mo il dretg senn, sche tut ils carstgauns de quella han il dretg de formar lur agen e liber meini.
3. L'opiniun persula de singuls sa esser sbagliada per activitads comunablas. Las decisiuns crodan sco quei che las opiniuns segruppeschan.
4. Ei stat egl interess de nossa democrazia che tuts ils votants fetschien part al patratgs e decider general, era en cumineivlas discussiuns; perquei eis ei necessari ch'els formeschien agens meinis, ed era ch'els sestentien de far quei.

PLIDADER I: Quei vala — sco quei che nus vein viu, era egl empreme e secund discuors — per las grondas e las pintgas decisiuns della veta insumma. Meinis ein agids per decisiuns. Igl ei nunpusseivel ch'il carstgaun sefuigi de prender decisiuns! —

Alla fin repetin nus il pensum che nus vein giu allegau all'entschatta, dil qual vus saveis ver endamen en classa. Ulteriuras pusseivladads de semeglionts pensums anfleis vus ella gasetta Radioscola.

Burgheis X pretenda:

PLIDADER II: Il diember dils accidents de traffic, dils blessai e morts de traffic, ei scarschentu aults e vegn aunc a crescher vinavon. Urgentissim ei de sminuir il diember d' automobilists, e quei considerablamein. Jeu pretendel che negin astgi tgamunar in auto avon che haver accumplenu siu 25 avel onn de naschientscha.

PLIDADER I: Quei muntass che tut quels che han buca silmeins 25 onns astgan buca ir cun auto. Tgei manegeis vus de quei?

ENERGIA

danunder las forzas vegnan ca fan ir motors a maschinas
Da Jonas Barandun, Cuera

Caneras da maschinas: auto, helicopter, raceta, turbina electrica, locomotiva da vapur.

1. **vusch:** Ussa calat cun quelas caneras, schaglioc stosiou fugir.

2. **vusch:** Tei as nigra nearva! (canera)

3. **vusch:** Na, quegl e da vagnir sturn! (la canera cala)

2. **vusch:** Savez vus tge caneras quegl e?

3. **vusch:** Caneras e caneras! (turbina)

1. **vusch:** Na, glez betg! Tschentg motors ân fatg quelas caneras. Vus dus a tut igls sculars san angiavinar, tge motors quegl e. Nus udagn uss igls tschentg motors egn suainter l' oter, a vus scrivez sen egn pulpier, tge motors ca vus schminaz. A la fegn da l'emissiun giainsa, tge motors c'igl è sto.

(Las tschentg caneras digls motors.)

A: Motors, maschinas, motors! Tgi da vus buabs a buabas spetga betg cun malpazienztga segl mumaint da saver sear segl tractor, sen egn velo cun motor, da forza saver sglar lientsch sur cualms a vals. Motors portan nus schi lientsch sco nus lagn, tocan se la glegna ad egn beal gi ànc ple lientsch; maschinas fan par nus dalunga tut las lavurs, aschi ca nus duvragn prest me ple igl tgieu; ad igls màns savainsa catschar an satg.

Mo orda nut datigl nut. Schi bagn sco ign sto dar avagna gli tgavagl, stogn dar da ruir aglis motors. Quegl «da ruir» e **energia**. A surda quel' energia lainsa uss bagliafar ampo.

(canera da tgar a tgavagl)

1. **vusch:** As tei ear schon vieu egn giat ca peglia mirs cun egn pal?

2. **vusch:** Na, mo forza egn cot ca va a tgavagl sen egn tgàn?

3. **vusch:** Na, siir betg. As tei vieu egn stgirat ca schmatga seas nuschs a nitscholas cun egna roda mulegn?

1. **vusch:** Quegl e tscheart. Sas tschartgear schi lientsch sco tei vol: igls tiers drovan me aignas forzas.

3. **vusch:** Mo jou ve schon vieu egn um sen egn tgavagl.

2. **vusch:** A jou sen egn asen!

1. **vusch:** A jou ve vieu duple c' egn, ca sea cumadevlameing en egn auto a sale manar pigl mund anturn.

2. **vusch:** Lu vess me igl carstgàn igl anschegn da duvrar forzas eastras?

A: Gea, quegl sa me igl carstgàn. Mo schon avànt melis ons â el prieu en sieus sarvetsch forzas eastras: igl bof ad igl asen ad igl tgavagl. Ple tard â el dumignieu la forza da l' aua a digl vent par far ir la roda-mulegn. Tschantaners a tschantaners ân quels mulegns fatg lur sarvetsch. Mo els ân dus dischavantaigs:

-- els van me là, no' ca l' aua â avunda pendenza ad

-- els van me cu' gl â aua avunda.

Peia stogn biagear igl mulegn sper la val a transportar la garneztga tigl mulegn, — peia stogn spitgear toca la val â aua avunda. L' energia da l' aua e avànt mèn me en egn liac fix, ad ela stat a disposiziùn me da tscheart tains. Giavischevel fuss da saver transportar l' energia ampe da la garneztga, a da saver spargnear l' energia par saver duvra el cura c' ign vut.

B: L' aua sagn transportar en canals a bishels. Ign sa spargnear ela en laigs.

A: Mo pigls mulegns da garneztga a las resgias da nos basats purtava quegl betg or. Els vevan peada da far ir la manadira da bofs egn per uras tocan tigl mulegn a da spitgear antocan c' igl deva aua la parmavera ca fageva ir la roda-mulegn.

Oz e quegl oter: Sch' igl bab vut far la barba cun sieus aparat electric, scha sa el betg ir cun sia barba a sia maschina antocan la Val Olta, near la Val Stgira near la Val Pora a spitgear là antocan c' igl cucu tgànta. El vut saver far la barba mintga damàn a tgea davànt igl spiegel. Sto peia l' energia, ca fa ir sia maschina, vagnir tier la barba a betg la barba ir tier l' energia.

B: Nus transportagn l' energia là, no' ca 's duvra el.

A: Par far la barba e quegl fetg cumadevel.

B: Lu stuvesign peia ir cun aua a mulegn or segl er.

A: Glez fuss pletost cumplitgieu. En que cass e 'gl meglier da transportar la garneztga tigl mulegn, no' ca 's vagn aua da far ir el. Seglmain nos basats ân fatg egl ascheia.

Lagn meter a cler: Nus matagn sei là egn maschina, no' ca 's vagn l' energia ca fa ir ela, par sumeglia igl mulegn sper la val. Near nus matagn sei la maschina là, no' ca 's duvra el, a transportagn natier l' energia, par sumeglia igl aparat da far la barba en tgea a schagn vagnir la forza electrica tragl fildirom.

La ple custevla energia e quela c' ign sa transportar bagn. Mo avànt ca bagliafar digl transport, stuvainsa cuschidrar egn oter problem: igl transfurmar energia.

Quànt sempel c' egn mulegn dad aua funczionescha, glez savainsa. L' aua curainta fa ir la roda grànda a leza fa ir tut las otras rodas, c' en schunschidas cun ischegls near curegias near rodas da daints. L' energia e zupada en l' aua.

B: Gea bagn, mo en l' aua da quela scagliola qua e aint nigna energia. Jou vez paregneada nigna!

A: Na, aschi betg. Mo jou zap uss sen egna sutga a tei teans cun damadus màns quela roda-len qua, ca nos buabs ân fatg. Uss svidiou l' aua gio par quela roda. Varda, sco 'la samuainta! A quel' aua betg gieu l' energia da far ir la roda?

B: Bagn, bagn. Mo uss e l' energia duvrada, a l' aua e gion plàn.

A: Tge vol daple? Quegl e l' energia, c' e en nossas auas, ca sburflan tras las vals. Egl laig da Turitg â l' aua nign' energia ple!

B: Mo sco savainsa transportar l' energia, c' e en l' aua là, no' ca tântas maschinas feman?

A: Ampo pazientg: La megliera energia segi quela, ca saleschi transportar bagn, vainsa getg. Mo scha nus transportagn las auas da nossas vals gio Turitg, scha âni pears lur forza. Nus transformagn la forza da l' aua en energia electrica.

B: Sco?

A: L' aua, ca cura tras igls bischels da squetsch, far ir egna turbina, a leza fa ir igl generator, ca e en prinzipli igl madem sco igl dinamo ved igl velo: El produzescha forza electrica. Mievla a paschevla vean l' aua orda la turbina. Ela â pears tut sia forza, sco l' aua ca 's vagn svido ansànt gio par la roda-len a ca e ânc uss tschà segl palantschieu. Mo igl generator â fatg forza electrica, ca va sco igl siet tras igls fildiroms gio Turitg a fa ir là trams, aparats da far la barba, maschinas da lavar a tântas otras maschinas en las fabrecas.

L' energia stogn saver transportar là, no' c' ign drova ela. La forza da l' aua curainta vean transfurmada en forza electrica, c' ign sa transportar schi tgientsch tras fildiroms. Mo quels cundutgs dad ôlta tendida — ign transportescha oz tendidas da 380 000 volts — cun bucs da 20, 30 a daple meters ôlteztga a cun fildiroms sco suas, en tgears. En la planira custa egn kilometer cundutg 363 000 francs, ad egls qualms egn toc daple.

Mo ear oters purtaders d' energia stogn saver transportar, oravànt tut igl ieli mineral. Igl ieli, ca nus duvragn par scaldar tgeasas a ca dat igl benzin pigls autos ni crescha ni nescha qua tier nus. Quel ca nus duvragn, vean par la ple grànda part orda las tearas arabicas, da l' Algeria, da la Libia a dad otor. Que ieli fa egn vieadi da melis kilometers avànt c' el segi en nossa tgea.

B: Savessign betg far cugl ieli sco cun la forza da l' aua: transfurmar el en energia electrica a transportar leza tras fildiroms tier nus?

A: Transfurmar el en forza electrica savessign manivel. Mo igls cundutgs da transport fussen blear mengia lùngs. Alu duvrainsa nus igl ieli betg me par scaldar, mo ear par far ir autos a par blear otras tgossas.

Ieli a benzin dantànt savainsa duvrrar directameing par far ir motors, sainza transfurmar. Mo egn part digl ieli vean transfurmo qua tier nus en forza electrica, near vean duvro par scaldar l' aua, ca fa ir maschinas a turbinas da vapor. Igl madem sarvetsch fa ear la cotgla minerala. Nus transportagn oz mintg' energia: la forza da l' aua en furma da forza electrica tras fildiroms, l' energia, c' e egl ieli, cun bartgas imensas ca portan passa 200 000 tonas, near tras bishels d' itschal a la cotgla cugl tren.

B: Igls purtaders d' energia en peia en amprema lengia igl ieli, la cotgla a la forza da l' aua curainta. Mo tge maschinas fan quelas energias ir?

A: Maschinas nignas, mo motors; motors da siiear, motors da rasgear lena, egn motor electric ca fa ir la maschina da cuser near la maschina da scuder.

B: Motor near maschina — quegl e bagn igl madem? Tut tge ca fa caneras a tofa e motors — near maschinas.

A: Na, motors e motors a maschinas e maschinas. Tei sas bagn gir: la maschina da cuser; mo tei sas betg gir: igl motor da cuser, sch' igl e egn maschina fatga ir cugl pe. Lagn gest leger egl lexicon: Igl motor transfurmescha energia en egn furma, ca nus savagn duvrrar, par sumeglia l' energia c' e egl benzin en energia da muvimaint, near l' energia electrica en energia da muvimaint. Schi lientsch igl lexicon.

Igl dat betg blear sorts da motors. Igls ple cunaschaints en: igl motor da benzin a dad ieli Diesel, igl motor da vapor, schinumnada maschina da vapor cun la varianta da la turbina da vapor, igl motor da reacziun par far ir racetas ad eroplans ad igl motor electric.

B: Tei amblidas igl motor atomic!

A: Nana, ve nut amblido. Mo egn motor atomic datigl betg. Scha tei as pazientzga, lainsa lu ànc dar egn tgit sen l' energia atomica.

B: Lu dessigl me quater sorts da motors: igl motor da benzin a dad ieli Diesel, igl motor a la turbina da vapor, igl motor da reacziun (raceta) ad igl motor electric. A jou ve adigna tartgieu, c' igl deti tschients sorts motors.

A: A tuts quater motors drovan mintgegn sia energia: **Igl motor da benzin** arda benzin a fa ir las rodas digl auto. Igl benzin gudagnainsa or digl ieli mineral cun da rafinar lez. **Igl motor dad ieli Diesel** funzionescha bunameing tutegna, mo el arda ieli anstagl benzin. Quels motors drovign par far ir autos, locomotivas Diesel, eroplans cun propellers, bartgas, compressers, resgias da gòld, pumpas dad aua ad aschi anavànt.

La maschina da vapor — propi stu vessign gir «motor da vapor» — e igl ple vigl digls motors. Igl Angels James Watt â cato or el digls 1765. Sia forza e la vapor near igl fembletsch da l' aua bugliainta. L' energia, ca fa buglir l' aua, sa easser la floma dad egna candela, ca tei metas sut egna stgatla da sturz plagna aua, sa easser egn fiac da lena, da cotgla minerala near dad ieli mineral. La maschina da vapor drovign ànc oz par far ir locomotivas a las bartgas grândas, a la turbina da vapor par far ir maschinas en fabrecas a generators. Grànda muntada â quela maschina par far forza electrica.

B: Uss veiou tartgieu, ca forza electrica setgign far me cun l' aua curainta!

A: Scha sco cres tei, ca par sumeglia igls Holandes setgan far forza electrica, scha iur teara e plàna sco egn iral?

B: Glez seiou ear betg.

A: Lu ampeariou ànc anzatge: Sco fas tei cazola veda tieus velo?

B: Matem cugl dinamo. A l' energia, ca fa ir igl dinamo, en meas tgombas, a las ezas ratiran la forza orda la pulenta, ca ve maglieu da marendà.

A: Tei es egn grândius scular. Uss stos me ànc gir, sco igls Holandes fan la forza electrica. Forza ear cun pulenta?

B: Na, strusch. Mo els fan ir igl dinamo, ca produzescha la forza electrica cun egna maschina da vapor, c' igl stgòldan cun cotgla near cun ieli.

A: Schi sempel e quegl. — Igl pled dinamo dantànt vala me pigl velo. Las grândas maschinas, ca fan forza electrica, sanumnan generator. Tge energia, ca fa ir igl generator, amporta nut. Quegl sa easser egna maschina da vapor, near egna turbina da vapor, damaduas catschadas cun la calira da cotgla near ieli. Mo igl sa ear easser egna turbina catschada cun aua, sco vus cunaschez bagn avunda da tut noss implànts electrices da Zervraila, da Val di Lai, digl Spöl a da tànts oters.

B: Jou resumesch: Maschina a turbina da vapor fan ir locomotivas, bartgas, maschinas en fabrecas a cunzund generators par produzir forza electrica. L' energia e lena, cotgla ad ieli.

A: Egn motor, ca â survagnieu muntada per igls davos trainta ons, e igl motor da reacziùn. Quel funczionescha sco la raceta d' Amprem d' avust. Tei das fiac a la corda cun egn zulpregn, la corda arda a cunvida igl pulver explosif, c' e en la raceta, igl fem, near pletost igl gas sieta davos or a tgatscha anavànt la raceta. Betg oter, mobagn ple cumplitgieu, funczioneschan igls grànds motors, ca fan ir ero-plans cun grànda spearteztga a racetas tocen se la glegna. Par oter ca par sgular drovign betg que motor. L' energia e egna sort da benzin spezial, ca sacloma kerosen.

B: Uss vessiou ànc marveglias sco igl stat cugl motor atomic. Tscha vegnan dus sculars. Quels san forza daple ca jou. Tei Tieni, sas tei, tge c' egn motor atomic e?

Tieni: Mo quegl e egn motor, c' ign fa ir cun atom.

Gion: Mieus frar â getg, c' ign setgi far ir cun egn pugn plagn atom egna locomotiva anturn igl mund.

Tieni: Glez cregiou betg.

Gion: Sas crer near schar sta! Cun atom sani far tut. I fan ir tge maschinas ca tei vol. Dalunga datigl motors atomics, ca fan ir igls tractors. Anstagl da runar suainter benzin ad ieli, tgargias la parma-vera igl motor cun egn tschadùn plagn atom, ad igl tractor va tocan d' atun!

Tieni: Hai, quegl fuss anzatge! Ad igls autos savessign ear far ir cun atom.

Gion: Igls Maricaners àn bartgas, ca van cun atom.

Tieni: Glez àn igls Russ ear. — Sas tge ca jou less: egn velo cun motor d' atom!

Gion: Haha, lu curessas piglver cun velo suainter tgoras a nursas. (damadus rin, canera da motor)

A: Quels buabs san digl tut ampo. Mo schi sempel e' gl betg. Egn motor atomic datigl betg. Egna matergia, ca sanumna atom datigl ear betg. Mo orda atoms e tut la matergia anturn nus — a nus sez ear — biageada sei. Egn atom e schi pintg, ca nign â vieu el antocan uss, ear betg cun microscops. Mo mintga atom, schi pintg sco 'l e, e cargieu cun energia. A sch' ign cudeztga a tainta egn atom gitg avunda, scha schlopa 'l, near safenda, a cun safender dat el liber calira sco egna buteglia termos, ca va en maneza. Scha me egn atom fa quegl, scha santa nign anzatge. Mo scha melis a miliùns atoms safendan, scha datigl egna nungetga calira. Lu datigl egna explosiùn. Quegl e la bomba atomica, ca dat liber plirs miliùns

grads calira. Mo ign sa partgìrar igls atoms a schar safender els me plànsieu. Lu datigl caliras da 300 tocan 400 grads. Cun quela calira fagn buglir aua en egnà maschina da vapor, a leza maschina fa ir egn generator, ca produzescha forza electrica. La matergia fandebla sa far nut oter, ca scaldar aua. Igl cundrez da fender atoms sanumna reactor.

B: Mo betg tut la matergia e adatada par que prozess. Igls atoms digl fier par sumeglia sagn tantar a cudiztgear scogn vut: quels safendan mena. Igls atoms, ca salen fender igl ple tgientsch, en quels digl metal uran.

A: En Svizra datigl egn implànt, ca tira forza electrica orda la calira digl fender atoms. Quegl e igl implànt da Beznau. Vus savez vurdar igl maletg en la gasetta RADIOSCOLA. Oters implànts en planisos a vegna a vagnir biagieus.

Vànza me ànc **igl motor electric**. Lez ancunaschez forza igl meglier. Cun motors electrici vainsa adigna da far. La maschina da mulscher, la maschina da lavar, igl aparat da far la barba, las maschinas digls mastargners ad aschi anavànt. Igl motor electric tira la forza ordad aua, ca tgatscha anzanouas egnà turbina, near ordad egnà maschina da vapor, catschada da cotgla, dad ieli near da la matergia fandebla uran.

B: Uss lainsa trer anzemen, quegl ca vagn udieu antocen uss. Igl dat pigl diever da mintga gi quater sorts da motors:

A: La maschina a turbina da vapor.

B: Sia energia e calira orda lena, orda cotgla, or dad ieli ad ordigl reactor atomic.

A: Igl motor da benzin ad ieli Diesel.

B: Sia energia en benzin ad ieli Diesel, damadus ordigl ieli mineral.

A: Igl motor da reacziùn par eroplans a racetas.

B: Sia energia e kerosen ordad ieli mineral.

A: Igl motor electric.

B: Sia energia e l' aua curainta, near la maschina da vapor, ca va cun las energias numnadas ansànt.

A: Plànsieu datigl urden: quater sorts da motors ad egn pintg diember da purtaders d' energia:

B: lena, cotgla minerala, ieli mineral, gas mineral, matergia fandebla uran a la forza da l' aua curainta.

A: Eгна teara sco la Svizra cun blear industria drova blear energia. Nus vagn betg avunda energia. Nus vagn ni cotgla ni ieli ni gas mineral, a la lena dad arder fa or eгна pintga part da l' energia. Quegl ca nus vagn, e la forza da l' aua. Mo sen tschient calorias, ca nus duvragn, en me 15 orda la forza dad aua. Las otras calorias targiainsa:

B: orda la cotgla 5 calorias sen 100
orda la lena 2 calorias sen 100
orda la matergia fandevla uran 1/10 caloria sen 100
ordigl ieli 77 calorias sen 100.

A: La ple grànda muntada sco purtader d' energia â igl ieli. La cotgla va anavos ple a ple.

B: Par quels c' ân bugent zefras: Igl on 1969 vainsa duvro en Svizra 11 miliùns tonas ieli.

A: Sch' egn auto dad ieli cargia 15 tonas en sieus tanc, scha duvrass quegl zerca 750 000 autos.

B: Scha mintgegn da quels autos masira 10 meters, datigl eгна colona dad autos da 7500 kilometers.

A: Near 10 colonas eгна sper l' otra da Turitg tocan London. Orda que ieli crieu datigl cun da rafinar:

B: benzin 17%
ieli Diesel 5%
benzin da sgular 4%
ieli par scaldar 65%
oters products 7%
diever da las rafinerias 2%

A: Oters products vut gir: gumi sintetic par pneus, teer par las stradas, pulvers da lavar, parafin, etgs a grass ad ielis cosmetics par strihear aint igls màns a la gnefa, tut quegl ca sanumna plastic, textilias da Grilon, Nylon, protein par angarschar caduscels a vadeals: tut quegl ad ànc oter ordad ieli!

B: Turnainsa anavos tier l' energia. — Anzacuras savess la cotgla easser schinada a las funtànas dad ieli ir a fegn.

A: Glez e bagn pussevel. Mo igl dat matergia fandevla bunameing sainza fegn. Ad egn gi vean igl ad easser pussevel da nizigear la calira digl sulegl a la calira c' e afuns en la teara. Uss e quegl ànc betg blear duple ca teoria.

B: Lu duvrainsa strusch tamer, ca las funtànas dad energia segian schetgas egn gi.

A: Na, glez betg. Prevels vegnan dantànt dad anzanouas oter. Tadlad, tge ca las gasetas scrivan gi par gi:

B: Sur igls martgieus da London, New York, Los Angeles, Tokyo ad oters sche egn nivel da scarvùn, pulver a gas, ca svanescha betg ple a stanschainta plàn a plàn glieud a tiers a plàntas.

A: Igls polizist, c' ampealan igl trafic a Tokyo, san far sarvetsch me eгна meas' ura. Lu stoni ir a trer flo ved egn aparat dad oxigen par saver viver.

B: Ign tema, c' igls eroplans, cunzund quels ca sgolan fetg òlt a fetg speart —

A: Egn sgol da New York a Turitg drova daple ca 100 000 liters benzin!

B: — tessien plàn a plàn egn nivel anturn igl antier mund, ca tigni anavos egn tant da la calira digl sulegl. Quegl savess muntar egn nof tains da glatsch par eгна grànda part da l' Europa, da l' Asia a da l' America.

A: Sen nossa antiera beala teara datigl betg egn liac ple cun aria schubra. Ear l' aria digl pol nord a digl pol süd e tiztgintada.

B: A qua tier nus, sen Surselva, en Gidegna?

A: Aria schubra datigl ear tier nus nigina ple.

B: Danunder vegnan igls gas tissis:

A: 45% digl benzin digls autos

35% da las fabrecas

20% digls stgòldamaints.

Ign stu vess saver produzir energia sainza tissi. Quegl fuss la forza electrica orda l' aua. Mo quela tànscha betg sco vagn vieu. L' otra pussevkladad fuss quela da la forza electrica ordad energia atomica.

B: Mo là en igls prevels seglmains schi grànds. Igl prozess da fender dat betg me liber calira par scaldar aua, mo ear radis fetg malsiirs, c' ign sa taner sei me cun gross mirs da beton, d' itschal a da plum.

A: Da quels mirs sagn bagn far. Mo tge far cun las vanzadiras dad uran, glez sagn oz ànc betg. Quelas vanzadiras en radioactivas ad en egn prevel par tut quegl ca viva near crescha da manivel. Igls Maricaners fieran quela matergia en la mar. Quànts pestgs, ca schlopan, glez gini betg.

B: A quànts pestgs tiztgintos da radioactivad, ca nus survagnagn da maglear, glez savainsa betg.

A: Ieli, cotgla ad uran lubeschan a nus dalunga da star cugls màns an satg a schar lavurar las maschinas. **Mo igls gas tissis a la radio-activitad schmanatschan da stizar viver a crescer sen noss planet.** (Gong)

B: Uss lainsa dar egn tgit anavos sen quegl ca 's vagn udieu:

A: 1. Quater sorts da motors fan par nus oz tut la lavur dad industria, da mastargner, da pur a da transport.

B: 2. Quater purtaders d' energia fan ir quels motors: igl ieli, la cotgla, igl uran a l' aua curainta.

A: 3. Daple ca 80% digl basegns d' energia stuvainsa importar en furma dad ieli, da cotgla a dad uran.

B: 4. Igl prevel, ca 's vegian egn gi nigina energia ple, e betg grànd, parquegl ca la teara zupa stgazis dad energia sainza fegn.

A: 5. Igl prevel e quel, ca nus stanschaign egls tissis, ca vegnan libers dad ieli a cotgla cun dad arder a digl uran cugl prozess da fender.

B: Quegl e oz igl problem avànt tut igls oters. Sprànza ca 's vagneian da schliear el!

A: Lu fussan uss a la fegn da noss' emissiùn a ...

1. vusch: Nana! Betg amblidad nossa concurenztga cun las caneras digls motors!

2. vusch: igl ampren motor (canera)

3. vusch: igl zagund motor (canera)

2. vusch: igl tearz motor (canera)

2. vusch: igl quart motor (canera)

2. vusch: igl tschentgavel m. (can.)

3. vusch: egn auto

3. vusch: egn helicopter

3. vusch: egn raceta

3. vusch: egn turbina

3. vusch: egn locomotiva da vapur

IL NOUV BÜSCHMAINT DAL RAI

Gö auditiv da **Jon Semadeni** seguint üna tarabla da Andersen

Persunas:

rai
raïna
minister
il nar dal rai
prüm vagabund
seguond vagabund
ün uffant e seis bap
pövel

I. part

Discuorröz e grand travasch sün piazza.

nar: Dudivat!

Che travasch. Las duos guargias stan qua sco statuas davant il grand portal dal chastè e nu laschan entrar ad ingün. Cunts, prelats e tuot la nöblia spetta invan. Perche? ... cha'l rai nu t'ìls artschaiva. Lapro vess d'avair lö üna tschantada importantischma. Il minister da guerra suppuona chi saja entrà ün ultimatum dals türchs, ed el ha fingià alarmà la reserva.

Uossa cumpara il prüm minister.

Forsa ch'el maina alch danöv.

Tadlain che ch'el disch.

(rataplan da tamburs. Alura quietezza)

minister: Excellenzas!

Stimada signuria!

Sia majestà il rai dispuona e cumanda:

1. La tschantada dal cussagl ministerial vain surtratta fin davo la procession.

2. Fin a quel termin nu conceda sia majestà ingünas audienzas. Affars da stadi da grandischm' importanza dumandan la concen-traziun da tuot sias forzas.

(marmuognöz dal pövel)

nar: Excellenza!

Perche tantas secretezzas?

Il pövel s'inquieta e vuless savair il motiv.

L'inter stadi es paralisà. Ingün nu sa che chi d'es da far o laschar.

minister: Sia majestà dscharà al dret mumaint, al dret lö il dret pled.
(la canera va as balchand)

nar: (dà üna risada)

minister: Che esa qua da rier, nar?

nar: Rier es meis manster. Il rier dal nar fa gnir nar al scort.

Il scort vegn nar cur cha'l nar fa da scort. La vit'es plain sgurdibels. La mort es l'unica chosa definitiva e sgüra chi escluda malinclettas.

Be per dir, excellenza, qua vegnan duos compels dubius. Stain a verer che ch'els vöglan.

minister: Halt, fermai!

Nu vaivat dudi il cumond?

Vaivat stoppà las uraglias?

1. *vagabund*: No stuvain discuorrer cul rai.

2. *vagabund*: Subit!

1. *vagabund*: In affars urgiaints!

minister: Il rai nun artschaiva ad ingün.

2. *vagabund*: Tschà, ingünas saramonas.

minister: Nu vain in dumanda!

1. *vagabund*: Tü chavast la fossa a tai svesa.

minister: Il rai nu das-cha gnir disturbà.

El es approfondi in affars da grandischm' importanza.

2. *vagabund*: Tü't mettast svesa la sua intuorn culöz!

minister: Per far cuort, che laivat dal rai?

1. *vagabund*: La vantüra da sia majestà sta in noss mans.

2. *vagabund*: No eschan buns d'accumplir seis il plü grond giavüsch.

minister: (ria) O, vo striuns!

1. *vagabund*: Nu rier.

2. *vagabund*: Quel chi ria l'ultim ria bain!

minister: Tschà, oura culla pomma.

1. *vagabund*: (riand) No lain metter la vardà a la fuorcha.

2. *vagabund*: No lain tesser üna rait per tschüffer ils pluffers.

minister: Ingünas ingiavineras!

1. *vagabund*: No cusin büschmainta chi schnüda la manzögna.

2. *vagabund*: — — — e curuna la vardà.

minister: (grit) Canaglias, vo'm cunfuondaivat cul buffun dal rai.

It per vos fat, o ch'eu clam las guardgias.

1. *vagabund*: (simuland) S-chüsa'm excellenza, ma tü rendast a teis rai il plü grand servezzan scha tü'ns procurast ün'audienza. No eschan ils plü cuntschaints e renomnats zuns e schneders chi zappan quista terra. E no eschan pronts da metter tuot nossas forzas e noss'art a sia disposiziun.

minister: (stut) Zuns e schneders? N'ha eu dudi inandret? Quai tuna ün pa oter. Tscha, quintai, eu sun be buonder. D'inuonder gnivat e che savaivat far?

2. *vagabund*: Tessondas da pumpa!

1. *vagabund*: — — — cun culours e disegns da müravaglia!

2. *vagabund*: Tailas da bellezza!

1. *vagabund*: Sainza congual
2. *vagabund*: mai vissas fin qua.
Il rai sarà inchantà
1. *vagabund*: — — — starà be bocce'averta a tillas vair.
2. *vagabund*: I lura pür ils vestits cha no fain our da quels tessüts
1. *vagabund*: — — — ils vestits, taidla bain! —
2. *vagabund*: — — — han üna qualità tuot speciala.
1. *vagabund*: I sun invisibels — a tscherta glieud.
2. *vagabund*: Uossa güzza bain tias uraglias!
1. *vagabund*: — — — i sun invisibels a minchün chi nu s'affà per
seis uffizi o manster.
2. *vagabund*: — — — ed invisibels eir a tuot quels chi sun massa
pluffers
1. *vagabund*: — — — voul dir plü pluffers co quai chi d'es permiss.
2. *vagabund*: Voul dir: cots a düir!
1. *vagabund*: Cun oter plets: invisibel a tuot quels chi sun tuts sü
davo'l tschigrun!
- minister*: (cun trücha, dapersai) Cha'l segner am preserva.
(energic) Be plan, be plan, meis signuors! Quai sun qualitats
plüchöntscha privlusas, — — — mo a pensar bain — — — per ün
rai sten nüzzaivlas. La chosa am para importanta avuonda per
gnir annunzchada al rai. Ün mumaint pazienzcha, meis signours.
Schi fat il bain e spetta. Eu vögl bain far meis pussibel, mo sia
majestà — il rai — es fermamaing occupada in affars da stadi.
(pass, aintra aint il palazzi. I lura sieua üna risada potente dals duos
vagabunds)
1. *vagabund*: Ha-ha-ha, affars da stadi!!
2. *vagabund*: Fermamaing occupà!
1. *vagabund*: — — — cun provar aint büschmainta!
2. *vagabund*: Hi-hi-hi, mincha di ün nouv vesti!
1. *vagabund*: Il plü dalöneh vezza nos rai cur ch'el's guarda aint il
spejel.
2. *vagabund*: Il schneder vain ant co'l minister.
2. *vagabund*: — — — subito davo vain il chombrer.
2. *vagabund*: Cul schneder e'l chombrer regna'l il stadi, sia majestà
il rai!
1. *vagabund*: (risada da tuots duos) Pruoder, nus eschan antivats
pro'l dret!
2. *vagabund*: Stain bain alerta, e'l gö ans gratagia.
1. *vagabund*: — — — sch'inchün nu'ns fa chomma morella!
2. *vagabund*: Hast qualche suspet?
1. *vagabund*: Id es qua ün chi'ns savess tradir.
2. *vagabund*: I quai füss?
1. *vagabund*: Il plü scort da tuots. — Il nar! (risada) —
2. *vagabund*: Quel es bler massa scort per ans ruinar il gö.
(grand travasch sün piazza)

nar: Vaivat dudi? — Eu sun massa scort per t'ìls tradir. Las canaglias! Eu sun sco vo be buonder a verer che cha quists duos pruoders han per staila. Sperain be chi nu fetschan massa trid cun nos rai, l'es tant ün prus ed ün bun. — Mo in mincha cas san las canaglias da che pè ch'el va zop, ed üna lecziun til savess forsa curar. Spettain e guardain! — — — eu stun intant da ma vart e lasch cha l'aua ia aval.

Quaint suna be fatschendas a provar aint il nouv vesti per la processiun da dumengia. Ils chambrers saglian aint ed oura, vi e nan e'ls povers schneders han cheus cotschens sco frouslas chi han tschüf la braïna. — — — Pssst, eu riv uossa ün pa quist üsch per cha vo possat dudir.

(üsch)

(musica veglia, va as perdand)

raïna: Na, na, impussibel.

In prüma lingia manca il tagl. Ilura quista culur! — Dieu'ns preserva. Tschavats cha vo eschat! Quai es ün sdratsch chi nu vestiss gnanc'ün servitur, mandir a sia majestà, a meis marid.

rai: Davent cun tuot! Nan cun tschel! Qua, tegn'il spejal plü ot! Na, plü bass! — — — Ün miel plü a dret! Ve tü nan qua! — — — Che püffast! Tschà, impizza las glüms! Na, stüda, i schiorba!

raïna: Duos pass, majestà, per plaschair! O che disgrazcha! la rain tira fodas. Davant plü cuort co davo! Il disegn fa pitschen e gross! I quistas culuors! — — —

O, meis marid, i't fan sblach e müsch sco la mort.

rai: (sbraja) Tè, tè, qua, piglia'l e bütta'l in pigna!

raïna: Eu dun sü tuotta spranza. In dumengia ha lö la processiun.

A la fuorcha cun tuot quists vaglianüglias da schneders!

rai: O disgrazcha! L'armada es pronta per far parada, mo ils schneders da meis pajais am laschan in impach.

raïna: Majestà, schi nu dà ün miracul schi stast tü davant la plü gronda sconfitta da tia vita.

(üsch as serra)

nar: Ha ha ha, schi uossa savaivat co chi sta. Eu sper cha vo hajat dudi quista scena. Vezzaivat co chi va sün quist muond scha'ls schneders nu fan lur dovair. E pensai pür, quants chi sun dependents da l'unifuorma o d'ün bel vesti. Scha'ls schneders fessan tschöver, schil muond gess suotsura! — — — Hi-hi-hi — — — L'hom fa il vesti e'l vesti fa l'hom! ch'el saja canaglia o galantom!!

Pset, tadlai, mo uossa ans retrain. Eu vez a gnir il prüim minister in gronda prescha. Cucain aint dad üsch!

(üsch)

(musica veglia, va as perdand, i lura pass in prescha)

minister: Lodà saja sia majestà il grand rai.

Lodà nos pajais!

Eu port bunas novas.

rai: Bunas novas? Chenünas pudessan esser bunas avuonda davo üna simila sconfitta.

minister: I s'han annunzchats duos homens — — —

raïna: — — — e schi füssan generals o marschals, il rai nun ar-tschaiva ingün.

minister: E schi füssan schneders e zuns?

raïna: Che tavellast?

rai: Schneders e zuns?

minister: Schi, vair striuns. I tessen stoffas da qualitats miraculusas.

rai: (interrumpa) Nu perder pleds, svelt, lascha'ls gnir aint.

(üsch, pass. Ils duos vagabunds aintran)

1. e 2. vagabund: Lodà saj'il rai.

rai: Pü dastrusch! Eu n'ha güsta dudi cha vo sajat maisters per tesser e cusir.

1. vagabund: Tessüts mai vis!

2. vagabund: E nus fain büschmainta sco ch'ingün rai nun ha amo portà.

raïna: Pasai vos pleds, meis signuors!

rai: Exageraziuns e manzögnas vegnan squintadas.

1. vagabund: Tü hast nos cheu sco pegn, majestà. Sainz'exagerar, la büschmainta cha no fain ha qualitats singlaras, mo per ün rai zuond nüzzaivlas.

rai: Discuorra!

1. vagabund: Noss tessüts e vestits sun invisibels a tuot quels chi nu s'affan per lur uffizi o manster.

2. vagabund: — — — per tuot quels chi sun al fos post.

1. vagabund: Ed invisibels a tuot quels chi sun plü pluffers co quai cha la ledscha permetta.

2. vagabund: — — — vül dir cots a dür.

1. vagabund: — — — cun oters pleds, tut sü davo'l tschigrun, majestà.

rai e raïna: Invisibels? — — — Pussibel!

1. e 2. vagabund: Invisibels!

rai: Quai füss ün büschmaint!

raïna: — — — per ün rai!

rai: Sch'eu til tress aint, pudess eu disferenzchar ils furbers dals pluffers.

2. vagabund: Quai ch'uschigliö es fich difficil, perche sovent fan ils furbers da pluffer ed ils pluffers da furber.

raïna: E tü gnissast lasura chenüns chi s'affan per lur uffizi e chenüns bricha.

1. vagabund: Per ün rai ün fat da granda portata, perche esser in uffizi nu vül dir avoir güdizi.

rai: Meis signuors, vus eschat finats. — Minister, tils metta a disposiziun ün local e pisserescha cha'ls duos artists possan cumen-

zar pü bod pussibel cun lur lavur. Nüglia nu tils dess mancantar, ne or ne argent. — — — Ed uossa fat buna lavur, vo nu varat occasiun da plondscher.

(pass ed üsch)

(quietezza)

nar: Vo vaivat dudi: dimena as remarchai bain: insembel cul uffizi nu vain finà eir il güdizi. E sco cha las chosas stan, n'ha eu l'im-preschiun ch'in quist chastè il buffun nu saja lönch bricha il plü grand tschigrun!

Rivin darcheu üna sfessa da l'üsch. Pssst!

(üsch, musica)

rai: (dapersai) Quel chi nu s'affà per seis uffizi? — — — Quel chi d'es pluffer — — —

raïna: — — — nu vezz'il büschmaint.

rai: Che vezza'l lura?

raïna: Hai, che vezza'l lura?

rai: Schi's pensa bain, ün büschmaint fich privlus.

raïna: Privlus? — per chi?

rai: Bricha pel rai?

raïna: Ün rai s'affà adüna per seis post!

rai: Uschigliö nu füss el rai.

raïna: E tuottüna, üna vantüra es quai, üna vantüra colliada cun ün tschert ris-ch.

rai: (malsgür) Co manajast quai?

raïna: Scoprir ün pluffer chi s'ha tgnü per scort.

rai: Tü hast suspect sün inchün?

raïna: Quai po dar adüna surpraisas.

rai: Tü m'inquietast, mia muglier.

raïna: Tü m'inclegiast suotsura, majestà, i po dar eir surpraisas allegraivlas. A mai nu poja capitar nüglia.

(üsch as serra, quietezza)

nar: In vardà, i po dar eir surpraisas allegraivlas. Quell'experienza han fat eir nossas duos canaglias da schneders. Uschè generus il rai mai nun es stat. L'ha il cour in man. I han be da giavüschar, e que plova marenghins! I onests nu suna!

Mo i lavuran eir lur part. Tadlai co chi tessen a tuot pudair.

(üsch e rumur da duos talers)

1. *vagabund*: Che cuccast adüna aint dad üsch, nar?

2. *vagabund*: Nu't fidast da teis ögls?

nar: Eu sun schiorbà!

1. *vagabund*: E che disch da noss'ouvra?

nar: Eu nu chat plets!

2. *vagabund*: (risada) Il nar dal rai es ün sabi.

nar: Il nar sa taschair. — — — Taschair es la lingua dals sabis.

2. *vagabund*: Taschair! (risada potenta da tuots trais)

(üsch as serra)

nar: (amo ün pa riand) E scha vo eschat sgürs da nun esser massa pluffers e sgürs dad esser al dret post, pudaivat eir dar aint ün tschüt, be a la svelta. Sperain cha vo hajat pü furtüna co'l nar dal rai. Hi hi hi.

Eu dod be ad ir ils talers e vez a far ils movimaints, mo da tessüts gnanca stizis! Pazienzcha, eu sun be il nar. Be nu potarai ad ingün ch'eu nu vezza inguotta da tuot las bellezzas. La glieud as giodess bler da massa, perchè tuot il pajais discuorra fingià da quists duos striuns, e minchün as gioda da verer quant pluffer cha seis vaschin es. S-chüsai, eu am fetsch uossa our da la puolvra. I vegnan güsta il rai e seis famus minister.

(nar mütscha, pass dal rai e'l minister)

rai: Ingün in meis pajais nun accumulscha seis uffizi uschè bain sco tü. E da tia sabgientscha hast dat milli provas. Ingüns dubis nu't dessan inquietar. Va dimena aint e controlla quant inavant cha'ls duos artists sun cun lur ouvra. Eu spet cun brama sün teis rapport.

minister: Eu examinerà tuot miniziusamaing, majestà, e meis rapport darà ün purtret exact e vardaivel.

(üsch. Lura as oda il viers da duos talers. Quietezza)

minister: (dapersai) Dieu'ns preserva! Sun eu orb?

1. *vagabund:* Plü dastrusch, excellena, scha tü voust vair.

minister: (dapersai) Vess eu propcha dad esser — — —

2. *vagabund:* Das-ch eu rovar.

minister: (dapersai) Aha, uschè staja dimena cun mai. Be nu's laschar inacordscher da nügla. — — —
(dadot) Hm hm hm hm!

1. *vagabund:* Eccellenza, che disch da noss'ouvra?

2. *vagabund:* Qua, guarda che pumpa, quistas culuors, quists disegns!

minisetr: Hai, schi, — — — hm — — —

Mamma mia — — — che bellezza — — —

2. *vagabund:* Nun ha eu dit. Ils sabis vezzan quai cha'ls povers da spiert gnanca nu s'insömgian.

minister: Culuors magnificas, üna vair'ouvra d'art.

1. *vagabund:* Tocca quist tessü, fin e transparaint sco üna taila d'aragn.

2. *vagabund:* E quels fils d'or intessüts glüschan sco'ls razs dal sulai.

1. *vagabund:* Che ma dscharà sia majestà il rai?

minister: El sarà surprais da tanta bellezza. El sarà schiorbà da quist glüsch!

2. *vagabund:* Spargnar quia füss spargnà al fos lö. L'or va vers la fin e no stessan tesser amo diversa passa.

minister: Eu incleg. Sgüramaing, sainz'or nu pudais tesser. Eu farà ils pass toccants. Il tesorier dal rai as manarà amo duos sachs d'or.

1. *vagabund*: I lura, tü'ns inclegiast, nevaira, no nu lain esser malonest. Tenor la prestaziun es eir la paja.
minister: Sia majestà il rai as muossarà generus!

II. Part

Musica.

rai: Eu sun pardert.

minister: Coura suna fingià pronts cul baldaquin. La piazza es stachida. La garda rojala sta schluppet a pè e spetta cun impazienza sün tia vgnüda. Ils duos artists sun be qua daspera e spettan cun brama da't surdar il vesti da parada.

rai: Eu sun be aspettativas e pü agità co'l di da ma nozza.

raïna: (riand) Majestà vül far spass!

rai: S-chüsa'm, mia muglier, mo eu n'ha ün curius presentimaint.

Portar ün vesti chi d'es per blers invisibel nun es be ün spass.

raïna: Schi, ün spass, ma collià cun avantachs. Eir eu sun be aspettativas e be buonder a verer sia majestà in plain ornat.

rai: Eccellenza, co chattast tü ils tessüts?

minister: Oh majestà, d'ün indescrivibla bellezza!

raïna: No vain plaina fiduzcha in teis güdicat. — Teis pled paisa.

rai: Il plü da buonder am dà uossa la reacziun da meis pövel. Eu'm giod da pudair separar in meis reginam il gran da la paglia.

raïna: Ed eu am giod da verer scha mias dunzellas sun tuottas al dret post.

rai: E uossa clam'aint ils artists. Ils chambrers am dessan vestir.

(pass. *minister* sorta, chambrers e 'ls duos *vagabunds* aintran)

1. *vagabund*: Qua, majestà! Per nus schneders e zuns la plü grand'onur da't pudair surdar Teis ornat.

rai: Ma co? Ingio? — — —

2. *vagabund*: Quia, guarda majestà che pumpa. Dà teis parair.

rai: (dapersai) Pardieu, nu sun eu degn d'esser rai?

raïna: (dapersai) Id eu, nu sun eu gnanca degna d'esser *raïna*:

(dadot) Discuorra — — — di alch — — — tuot guarda nan sün tai, majestà.

rai: (dapersai) Quai füss il plü terribel chi'm pudess capitar.

1. *vagabund*: Majestà, co chattast il nouv büschmaint?

raïna: (da bas) Nun's laschar in impach. Respuonda, meis marid, respuonda.

rai: (as pigliand insembel)

Meis signuors, vus am preschantais ün'ouvra — d'art d'incumparabla bellezza. Eu sun comoss!

1. *vagabund*: Guarda qua quist mantel.

2. *vagabund*: — — — e quistas chotschas.

rai: Magnifique, excellent! Meis cumplimaint.
tuots: Magnifique, excellent, ah, oh, che bellezza etc.
rai: Grandius! —
tuots: Grandius!
rai: Meis pövel as admira.
tuots: Ah, oh, magnifique, excellent!
raïna: (da bas) Majestà! giò da tuot sun ils pluffers rars in nos pajais.
rai: (da bas) Tant meglder, eu sun surprais.
 (dad ot) Meis signours, vus eschat grands artists. Vos rai es cuntaint cun voss'ouvra. Minister, t'ìls impalma la charta da nöblia e t'ìls decorescha cul «Uorden dal spol d'or».
 (fanfaras, güvlöz dal pövel)
 E uossa ans parderdschain per la procession.
 Chambers, fat vos dovair!
 (üsch as serra. Quietezza)
nar: Psst, tadlai!
 Eu cuc aint da la foura da la clav. Uossa til tiran oura la büsch-mainta — — — il mantel — — — las chotschas — — — la chamischa. Ed uossa sta'l qua in plaina parada — — — hi, hi, hi, — — — in chotschas suot. Che bel aspet! — — — Las chommas sun ün pa tortas, quai gnarà dal bler stübgjar!
 E uossa til vestischna. Stat alerta, eu riv darcheu l'üsch. Almain be üna sfessa.
 (üsch) musica
 1. *vagabund*: Qua, majestà, la salv'onur chamischa.
 2. *vagabund*: La plü fina saida püra cun fils d'or.
tuots: Ah, oh!
 1. *vagabund*: Qua, majestà, las brajessas.
 2. *vagabund*: — — — leivas sco la flamma. I's craja d'esser nüd.
 1. *vagabund*: Qua, majestà, il mantel.
tuots: Ah, magnifique, excellent!
raïna: Oh, majestà, i'm vaint tuot nair davant ils ögls.
rai: Sü da cheu, at pigl'insembel. (da bas)
 (üsch. Quietezza)
nar: Psst, dalur, dalur, quista scena vessat stuvü pudair verer.
 — — — Mo bella e'la be pels pluffers! Iis chambers stendan la bratscha oura aint il vöd e fan murlas sco coppalas. Eu tem ch'eir els nu vezzan bler daplü sco'l nar dal rai. Ed eir la raïna am para sten confusa.
 Percunter paran las dunzellas da la cuort e'ls ministers d'esser da la vart dals scorts. — — — Hi hi hi! I fan da's dar via da las bellezzas e nu vegnan our da las müravaglias.
 Uossa tuot as prepara pel grand cortgi. Giain eir no oura sülla piazza.

(üsche as serra. Sülla piazza, travasch e musica da marcha)

Dudivat! Ouravant il rai e la raïna.

J lura ils prelats e tuot la nöblia.

Che aspet per nus pouver da spiert,

chi nu vezzan oter co las chommas pailusas dal rai.

Uossa dudi! Il pövel para be our'd clocca dal dalet.

Il nu chattan ils plets per lodar il nouv büschmaint dal rai.

pövel: Ah, oh, che bellezza, che pumpa.

Che bellezza da büschmaint. Grondius! etc. etc.

uffant: Bap, bap, guarda là, il rai es nüd raclüd. (ria)

bap: Pelvair, tadlai la vusch d'ün innozaint. La vusch da la vardà.

Il rai es nüd — — — il rai es nüd raclüd!

plüssas vuschs: Il rai es nüd — — — il rai es nüd raclüd!

Il rai es nüd — — — il rai es nüd raclüd!

carnaval — sbrais — riöz

F I N

PERCHÈ CHANTAN ILS UTSCHELS

Da Flurin Bischoff, Cuera

1. PART.

(Il bap e seis duos figls Men ed Armon fan la prümavaira üna spassegiada aint il god. Chant d'utschels')

Men: Tü bap, es quai üna tschuetta chi fa quist viers sul?

bap: I's pudess bod crajer chi saja alch tschuetta o püf, ma quista jada nun hast ingiavinà inandret. Quai es ün culomb sulvadi.

Men ed Armon: Ai, vaivat dudi, il cuc chanta fingià'!

Men: Hast ün descher in s-charsella?

Armon: Tü bap, es quai ün merl chi chanta uschè dad ot?

bap: Schi, quai es ün merl, ma na il merl solit, quai es ün merl grisch o üna merlotscha. — Guardai là, el es güst sülla chaplina da quel pin. — Pigliai il spejel e guardai pü precis!

Men: Uossa vezza! El es ün pa pü grond co ün solit merl. Il pet es besch cler cun tacals nairs.

Armon: La rain es brüna bod grischa.

bap: Perquai vain el eir nomnà merl grisch. El es il pü grond da tuot las differentas sorts da merls chi vegnan avant qua pro no. Quai sun: la merlotscha, il merl chantadur, il merl alpin, il dresch ed il merl solit. Il dresch es vairameing be ün giast d'inviern. El vain in rotschas pür cur chi'd es qua la naiv e schnüda ils culaischems da lur coccas cotschnas. Be d'inrar resta el qua pro no eir sur stà per cuar e trar sü seis pitschens.

Tuot ils oters merls han lur gnieuada qua pro no. La prümavaira specialmaing, apaina cha la naiv es alguada, tils vezzaina in rotschas sülla prada maigra, a l'ur dal god o sülla prada d'munt.

Cun excepziun dal dresch sun tuot ils merls fich buns chantaduors. Tuotta prümavaira fin aint per la stà ans allegran els cun lur chanzuns melodiusas. Nun es quai üna bellezza a far üna spassegiada, sco no hoz, ed a pudair tadar co cha'ls utschels chantan?

Men: Tü bap hast dit, cha'l dresch nu sapcha chantar uschè bain. Nu chantan tuot ils merls istess?

bap: Na, quai sun bain grondas differenzas. Quai es però mal descriver. Quista saira, cur cha no rivain a chasa, as vögl eu muossar a man d' üna platta da grammofon las chanzuns dals different merls.

Armon: Perche chantan vairamaing ils utschels?

bap: Ma, meis chars, qua as stuvarà eu dar ün'explicaziun ün pa pü lunga. In mincha cas nu chantan ils utschels our da spür plaschair

o per tratgnair a no umans. *Perche chantan dimena ils utschels?* Per declerar pü bain vögl eu provar da sclerir a man d'ün exaimpel fich cuntschaint il scopo da quist chant miraculus. Vo cugnuoschaivat fich bain il fringuel, perche ch' el as trategna tuot on qua pro no in nossa cuntrada. Vo savaivat eir cha sur inviern ils mas-chels restan qua pro no. Las femninas però ed ils mas-chels giuvenas as radunan l'utuon in rotschas e bandunan in october nos pajais. Quai es il motiv cha sur inviern pro nossas chamoninas per pavlar utschels vezzaina be fringuels masculins. Vers la fin da favrer o al principi da marz cumainzan ils fringuels a chanter. Id es amo fraid, pac damagliar, dimena nu chantan els sgür na our da spür plaschair.

Qua ans dan ils ornitologs ün'interessanta spiegaziun: *Ils fringuels chantan per defender lur revier.* In marz cumainzan els ad occupar il territori ch'els han tshernü per cuvar oura ils övs e per trar sü lur pitschens. Per quista lavur ston els avair a disposiziun ün territori ch'ls spordscha ün lö adattà per far lur gnieu ed ün tshert toc da terrain chi als spordscha nudritüra avuonda per pavlar ils pitschens. Dimena mincha fringuel occupa seis territori, seis revier. Fich suvent es quai il revier ch'el ha gnü occupà l'on avant. Uossa cumainza il fringuel a chanter. El vül dar cuntschaint als oters fringuels ch'el sa far quai pü bain, as placha süsom ün bösch o in ün lö pü elevà da seis revier e cumainza a chanter. Il prüm va quai amo pac bain. El rabla oura malamaing ün pèr triolas. Ma davo pac temp va quai fingià meglier. Mincha daman e mincha saira occupa el listess post e chanta e chanta. Seis vaschins respuondan, — ün inter concert. **Men:** Ma che capita scha duos fringuels vöglian occupar a listess temp listess revier?

bap: Il prüm cloman els incunter ün a tshel lur chanzun cun vemenza. Quel chi ha la vusch pü ferma e chi chanta pü bain, quel guadogna. Qualvoutas però, scha la dispitta nu vain a fin cun tshüvels e chant, vegnan els als pails e's dan üna s-charplinada. Il ferm guadogna natüralmaing e tegna seis lö.

bap: Subit ch'ün fringuel ha occupà seis revier as chatta el sgür ed ais in cas da s-chatschar eir cumpogns o adversaris pü fermes co el. Vo vezzaivat dimena cha'l chant dal fringuel es in prüma lingua ün'arma da defaissa per mantgnair il revier. Ma no nun eschan amo a fin. Vers la fin da marz o al principi d'avrigl tuornan las femninas our dal süd. In rotschas sparpagliadas traversan ellas la cuntrada. Uossa in quist mumaint ha il chant dal fringuel amo üna seguonda mera. Cun seis chant dà il mas-chel cuntschaint a las femnas ch'el ha chattà ün lö adattà per far il gnieu e per trar sü ils pitschens. Uossa es la chanzun ün chant d'amur. Pü bella e pü dad ot cha la chanzun es e pü gronda eir la tscherna tanter il sex feminin, dimena pü grondas las vistas da survgnir üna cumpogna, üna duonna. Ma nu crajerai cha sch'üna femna as placha in vicinanza d'ün frin-

guel, schi ch'ella vegna retschevüda cun bratscha averta. Ella nu vain directamaing s-chatschada sco ün oter mas-chel. Ma ella vain il prüm listess resguardada sco estra e sto eir far quint da tschüffer qualche mala piclada sch'ella vain massa dastrusch. Ma cul temp vain quai meglder. L'impuls per il mantegnimaing da la razza, l'impuls d'as multiplichar as fa valair. Mas-chel e femna fan la pasch e dvaintan ün pèrin. Els fabrichan ün gnieu, cuvan oura ils pitschens e tils tiran sü. In quist temp serva il chant eir amo ad otras meras chi nu sun amo perscrutadas dal tuot. Fich suvent segua amo üna seguonda gnieuada. Dürant tuot quist temp chanta il fringuel mincha daman e mincha saira sia chanzun. Cun seis chant ha el occupà e defais seis revier, cun seis chant ha el eir chattà sia cumpogna, sia duonna. Vers la fin dala seguonda gnieuada dvainta il chant pü rar. Ils pitschens svoulan oura e la famiglia va ourdaglioter. Las femnas van darcheu dapersai ingio chi vöglian, as ramassan vers l'utuon in rotschas e svoulan per glivrar vers süd in pajais pü chods.

2. PART.

(Aint in stüva)

Armon: Hoz a bunura ans hast impromiss da muossar la differenza tanter il chant dals merls.

Men: Intant cha mamma fa tschaina avessna güst temp!

bap: Ebain sch'eu n'ha impromiss schi vögl eir mantgnair (bap metta ad ir il grammofon). Mincha razza ha seis chant specific, seis chant tipic. Ed uossa tadlai bain il chant dals differents merls!

Quist es il chant dal dresch: ...

Ushè chanta il merl grisch ...

Tadlai bain, il merl chantadur ...

E per finir, il chant dal merl solit ...

Sco cha vo avaiat pudü dudir sun las differenzas bain grondas. Il pü mal disferenzchar es il chant dals ultims traits. Il merl grisch e'l merl chantadur chantan pü in prescha ed han pü bleras triolas, invezza cha la chanzun dal merl solit es pü melodiusa. Ma quai es mal descriiver. Però scha no fain bain atenziun, schi noss'uraglia es buna da remarchar quellas differenzas uschè bain, cha cul temp eschna perfin in cas da dir chenün merl chi ha chantà, eir our il liber sainza avoir vis l'utschè.

Però eir il singul utschè nu chanta adüna listessa chanzun. Tscherts motivs sun tipics e vegnan adüna darcheu repetits, intant cha tanteraint vegnan variaziuns chi pon as disferenzchar dret ferm dad üna jada a tschella.

Tuot quai ch'eu n'ha quintà uossa riguarda be il dret chant e na

tuot ils tschüvels, cloms, brais e sgrignidas cha'ls utschels han amo a disposiziun sco mez da comunicaziun.

Ün'interessanta observaziun n'ha eu pudü far sves i'ls ans 1947/48. Duos prümavairas in davorouda n'ha eu pudü observar ün merl sü Plan da Porchs, ün toc sur la staziun da Scuol. Quai d'eira propi ün merl da nom e da pom. Tuotta prümavaira eira'l cundannà a dudir ils autos postals chi gnivan e partivan a la staziun da Scuol. Di per di, da la daman a la saira: «Tü, ta, ta, ti» via vers Vulpera e Tarasp, «Tü, ta, ta, ti» sü vers Ftan, giò vers Scuol ... Esa qua da's dar da buonder scha quist pover merl ha cumanzà a schimgiottar il sun da l'auto da posta? Duos prümavairas in davorouda n'ha eu pudü dudir quist merl, co ch'el cumanzaiva regularmaing sia chanzun cul accord da trais suns ... ed alura laschaiva el seguir directamaing il rest da sia melodia tipica.

3. PART.

Ed uossa chars scolars! Vo avaivat dudi ün pitschen discuors in famiglia, tanter bap ed uffants. Vos magister as ha laschè far pront rispli e palperi. Uossa vulaina far üna pitschna prova, quant bain cha vo eschat buns da tadlar. Eu lasch seguir qua il chant da 15 fin 20 utschels. Pro minchün dun eu il nom. Davo faina da cumpagnia ün pitschen quiz. Vo scrivaivat sü'l fögl No. 1, No. 2, No. 3, fin No. 8, bainin ün suot l'oter. Da quella prüma seria cha no dudin il prüm cul nom, repet eu 8 sainza dir il nom. Quel stuvaivat nempe chattar oura sves tenor il chant. Vos magister sa a la fin da l'emischium da dir, scha vo avaivat tatlà in uorden. — — — Ebain fat atenzium.

NOMS E SPECIAS D' UTSCHELS

<i>engiadinais</i>	<i>sursilvan</i>	<i>tudais-ch</i>
1. merl	merlotscha	Amsel
2. frinquel	parfinchel	Buchfink
3. silvia d'üert	utschi fein d'iert	Gartengrasmücke
4. cuacontschen d'üert	cuacotschna d'iert	Gartenrotschwanz
5. vercelin	utschi de strom, de clavaus	Goldammer
6. sitta	sitella, petgamirs	Kleiber
7. parüschla, zicagnè	maset grond, tschetschapera	Kohlmeise
8. chapütscha naira	capetsch ner, capinera	Mönchsgrasmücke

9. randulina		
da piertan	hirundella gronda	Rauchschwalbe
10. merl chantadur	tuorsch cantadur	Singdrossel
11. dresch	tgascheina	Wacholderdrossel
12. zilpzalp	utschi saltgè	Weidenlaubsänger
13. tüin, fitis	utschi selvan	Waldlaubsänger
14. galin d' or	cristalet	Goldhähnchen
15. polschin	polischet	Zaunkönig

Ed uossa pudaivat far la prova:

No. 1	}	Scrivai sü il nom da l' utschè chi ha güst chantà!
No. 2		
No. 3		
No. 4		
No. 5		
No. 6		
No. 7		
No. 8		

